

Verslag van de lezing: Tussen rebellie en rechtspraak – levens aan de rafelranden van de geschiedenis.

Door: Ank Poland

Dinsdag 17 februari 2026

Het was aan Cees Jan van den Hoek om dit keer de avond te openen. Nadat hij de 32 bezoekers en 19 digitale toehoorders had gewezen op de boekentafel, de verkrijgbare USB-sticks en de onderwerpen van de komende lezingenavonden gaf hij het woord aan cultuurhistoricus Tanja Wassenberg.

Tanja vertelde vooral geïnteresseerd te zijn in de 18^e eeuw met daarbij de rafelrandjes van de maatschappij, zoals zij ook in haar boek laat zien over quaataardige vrouwen. Wanneer ben je *quaataardig*? Het is daarbij goed te bedenken dat ideeën over goed en kwaad in de loop der tijd veranderen.

Tanja heeft zich vooral verdiept in de rechterlijke archieven van Haarlem en Amsterdam. Achter quaataardig gedrag school vaak een praktische noodzaak: economische overleving, toegang tot meer vrijheid of veiligheid of een verlangen zichzelf te kunnen zijn in een wereld die door mannen werd gekleurd. Voor sommige vrouwen in de 18^e eeuw was er soms nauwelijks een goede keuze. Het eerste voorbeeld dat Tanja gaf was Geertje, een dienstbode die zwanger was geraakt van haar werkgever, diens zoon, dienstknecht of van wie dan ook. Een dienstbode had in de 18^e eeuw geen rechten en moest bij een volgende werkgever goede referenties kunnen tonen, anders was er geen werk meer voor haar. Een zwangerschap was dan ook een grote belemmering, maar welke mogelijkheden had je indertijd? Een natuurgenezzer, abortus (engeltjesmaker), fysiek geweld, moord of als vondeling neerleggen? Een volgende werkgever nam je immers niet in dienst mét een kind.

Illustratie van Ine Gubbels uit: *Quaataardige vrouwen in de achttiende eeuw*.

In de verslaglegging van de rechtbank of in confessieboeken komen in de 18e eeuw meestal niet meer gegevens voor dan naam, leeftijd, herkomst, aard van het delict en het vonnis. Soms komen er iets meer boven tafel, maar je mist altijd de achterliggende motieven of omstandigheden die hebben geleid tot de daad. Je kunt er soms wel dingen bij bedenken, maar nooit bewijzen. Indertijd was het

belangrijk dat de verdachte moest bekennen. Om daartoe te komen werd soms veel *uit de kast* gehaald. Mocht je dit kunnen doorstaan dan kwam je vrij.

De gemeenschap waarin men leefde was belangrijk voor zowel hulp als voor aanzien. Men leefde toen veel dichter op en met elkaar en veel draaide om een goede reputatie binnen de gemeenschap. Straf was een belangrijk middel in de vorm van lijfelijke straf, geldboete, verbanning of doorstraf. Het kwam echter ook voor dat men elkaar hielp om een geldboete te betalen. De straf van een schandpaal werd toen als veel indringender en zwaarder ervaren dan dat het heden ten dage zou zijn. Men was indertijd veel afhankelijker van elkaar en sociale uitsluiting daarbij was heftig, omdat het ten koste ging van de reputatie en men had elkaars bescherming nodig.

Tanja merkte op dat de havenstad Amsterdam indertijd uitpilde door grootschalige arbeidsmigratie. In Amsterdam woonden meer vrouwen dan mannen. Vrouwen trokken daar naar toe, omdat er veel werk was en mannen trokken veelal naar zee. Helaas werkte daardoor het sociale vangnet veel minder goed.

De rijke Anna woonde in Amsterdam aan de Herengracht, maar werd verraden voor (veelvuldig) overspel door haar dienstbode. Haar geliefde Jan belandde in het rasphuis, Anna in het verbeterhuis. Daar leerde zij op de een of andere manier haar bovenbuurman kennen en samen wisten zij te ontsnappen met hulp van een dienstmeid. Daarna volgden nog vele avonturen. Maar haar vele seksuele verlangens had ook vele gevolgen, eveneens voor haar eigen leven. Hoewel ze daarna nog enkele jaren in vrijheid leefde, was haar man van haar gescheiden en was zij daardoor een groot deel van haar vermogen kwijt. Haar vader ontfermde zijn dochter en haar zoon nam later afstand van haar door haar buitensporige leefwijze. Ze werd uiteindelijk 62 jaar.

Aal verkleedde zich als man en diende in het leger. Maar toen zij bij een duel om het leven kwam, bleek zij een vrouw te zijn. Aal kreeg geen begrafenis, maar haar resten werden tentoongesteld in het Rotterdam Theatrum Anatomicum met de tekst *'Een opgezette huid van een vrouw die als dragonder dienst heeft gedaan en door haar kameraden werd gedood.'* Indertijd trok dat zeer veel belangstelling.

Een hechte gemeenschap betekent vaak ook dat je niet moet afwijken. Sodomie resulteerde indertijd vaak in levenslange opsluiting of erger.

Vrouwen zijn in de geschiedenis in het nadeel omdat het met name mannen zijn die berechten, verslagen schrijven en de maatschappij bepalen. Vrouwelijke verdachten waren ook vaak van een andere klasse dan de mannen die over hen mochten oordelen.

Na de pauze ontstond een leuke discussie over het verschil tussen genealogie en historici. Aan het eind komen nog enkele bronnen aan de orde, zoals bv.

www.rkd.nl / Nederlands Instituut voor kunstgeschiedenis.

<https://gtb.ivdnt.org/> Historische woordenboek.

<https://www.dbnl.org> / Digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren.

www.Kronieken.transkribus.eu

<https://resources.huygens.knaw.nl/>

<https://beeldbank.cultureelerfgoed.nl/>

Cees Jan dankt Tanja hartelijk voor deze beslist boeiende avond. Gelukkig had zij een paar boeken *'Quaataardige vrouwen in de achttiende eeuw. Rebelse zielen: van slachtoffer tot dader'* meegenomen, want daar was zeker belangstelling voor.